Vol 4 Issue 1 July 2014

ISSN No :2231-5063

International Multidisciplinary Research Journal

Golden Research Thoughts

Chief Editor
Dr.Tukaram Narayan Shinde

Publisher
Mrs.Laxmi Ashok Yakkaldevi

Associate Editor
Dr.Rajani Dalvi

Honorary
Mr.Ashok Yakkaldevi

Welcome to GRT

RNI MAHMUL/2011/38595 ISSN No.2231-5063

Golden Research Thoughts Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial board.Readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

International Advisory Board

Flávio de São Pedro Filho
Federal University of Rondonia, Brazil

Kamani Perera
Regional Center For Strategic Studies, Sri Lanka

Janaki Sinnasamy
Librarian, University of Malaya

Romona Mihaila
Spiru Haret University, Romania

Delia Serbescu
Spiru Haret University, Bucharest, Romania

Anurag Misra
DBS College, Kanpur

Titus PopPhD, Partium Christian University, Oradea,Romania

Mohammad Hailat
Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken

Abdullah Sabbagh
Engineering Studies, Sydney

Catalina Neculai
University of Coventry, UK

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Loredana Bosca
Spiru Haret University, Romania

Fabricio Moraes de Almeida
Federal University of Rondonia, Brazil

George - Calin SERITAN
Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences Al. I. Cuza University, Iasi

Hasan Baktir
English Language and Literature Department, Kayseri

Ghayoor Abbas Chotana
Dept of Chemistry, Lahore University of Management Sciences[PK]

Anna Maria Constantinovici
AL. I. Cuza University, Romania

Horia Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest,Romania

Ilie Pintea,
Spiru Haret University, Romania

Xiaohua Yang
PhD, USA

......More

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade
ASP College Devrukh,Ratnagiri,MS India

R. R. Patil
Head Geology Department Solapur University,Solapur

Rama Bhosale
Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel

Salve R. N.
Department of Sociology, Shivaji University,Kolhapur

Govind P. Shinde
Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai

Chakane Sanjay Dnyaneshwar
Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune

Awadhesh Kumar Shirotriya
Secretary,Play India Play,Meerut(U.P.)

Iresh Swami
Ex - VC. Solapur University, Solapur

N.S. Dhaygude
Ex. Prin. Dayanand College, Solapur

Narendra Kadu
Jt. Director Higher Education, Pune

K. M. Bhandarkar
Praful Patel College of Education, Gondia

Sonal Singh
Vikram University, Ujjain

G. P. Patankar
S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka

Maj. S. Bakhtiar Choudhary
Director,Hyderabad AP India.

S.Parvathi Devi
Ph.D.-University of Allahabad

Sonal Singh,
Vikram University, Ujjain

Rajendra Shendge
Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur

R. R. Yalikar
Director Managment Institute, Solapur

Umesh Rajderkar
Head Humanities & Social Science YCMOU,Nashik

S. R. Pandya
Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai

Alka Darshan Shrivastava
Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar

Rahul Shriram Sudke
Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore

S.KANNAN
Annamalai University,TN

Satish Kumar Kalhotra
Maulana Azad National Urdu University

Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.aygrt.isrj.net

Golden Research Thoughts
ISSN 2231-5063
Impact Factor : 2.2052(UIF)
Volume- 4 | Issue-1 | July-2014
Available online at www.aygrt.isrj.net

मराठवाड्यातील ग्रामपंचायती आणि महिला आरक्षण

काळे आर.के.

मत्स्योदरी महाविद्यालय, जालना.

सारांश :-शरत हा कृषिप्रधान देश असल्यामुळे शरतातील जवळपास 70 टक्के लोक ग्रामीण भागात राहतात. स्वाभविकपणे त्यांच्या दैनंदिन व्यवहाराच्या नियंत्रणासाठी स्थानिक व्यवस्था अस्तित्वात आहे. या स्थानिक प्रशासनाची ओळख शरतीयांना अनेक शतकापासून होती. गावातील प्रतिष्ठित पंचमंडळीच्या साहाय्याने शंडण तंटे सोडवणे, रुढी परंपराचे लोकांकडून पालन करून घेणे, लोकांच्या अडचणी राजदरबारी सांगण्याची व्यवस्था करणे, गावातील एकोप्याचे वातावरण कायम कसे राहील असा प्रयत्न करणे अशी विविध कार्ये या रुढीमान्य पंचमंडळीकडून केली जात असत. प्राचीन काळी खेडी प्रशासनाच्या केंद्रस्थानी होत. म्हणूनच ग्रामीण क्षेत्रातील प्रशासनात महत्वाचे स्थान होते आणि याच प्रशासनाला पंचायत असे म्हणतात.

प्रस्तावना :-

प्राचीन शरतीय साहित्यात पंचायत या शब्दाला संस्कृतमध्ये 'पंचायतन' असे म्हटले जात होते. पंचायतचा अर्थ पाच व्यक्तीचा समूह होय. हे पाच व्यक्ती गावातील सर्व निर्णय घेत असत तेव्हा पासूनच ग्रामप्रशासनात पंचायत असे नाव पडले. पुढे वैदिक काळात, गुप्तकाळात , मध्ययुगीन आणि ब्रिटीश कालखंडात अशा प्रकारची व्यवस्था प्रत्येक खेड्यात कार्यरत होती. नंतर 1947 ला शरतास स्वातंत्र्य मिळाला. स्वातंत्र्यानंतर या व्यवस्थेस रचनात्मक स्वरूप देण्यासाठी शरत सरकारने बलवंतराय मेहता समितीची स्थापना केली. या समिती लोकशाहीचे विकेंद्रिकरण करण्यासाठी ग्रामीण प्रशासनाची त्रिस्तरीय व्यवस्था निर्माण केली त्यालाच पंचायतराज व्यवस्था संबोधले जाऊ लागले. या पंचायतराज व्यवस्थेचा स्विकार करणारे शरतातील पहिले घठकराज्य राजस्थान हे ठरले. या राज्याने 2 ऑक्टोबर 1949 रोजी महात्मा गांधीच्या जयंतीनिमित्त नागोर जिल्ह्यात पंतप्रधान पंडित जवाहरलाल नेहरू यांच्या हस्ते पंचायतराज व्यवस्थेचा शुभरंभ केला त्यानंतर आंध्रप्रदेश, महाराष्ट्र अशा विविध राज्याने या पंचायतराज व्यवस्थेचा स्वीकार केला.

या पंचायतराज व्यवस्थेतील सर्वात खालचा स्तर म्हणजे ग्रामपंचायत. या ग्रामपंचायतीचा उगम महाराष्ट्र शासनाने पंचायतराज व्यवस्था स्विकारण्याअगोदर पासून झाला आहे आणि तो म्हणजे महाराष्ट्रामध्ये. महाराष्ट्र द्विशषिक राज्य असतांना 1958 साली ग्रामपंचायत अधिनियम संमत करण्यात आला आणि महाराष्ट्रात त्यानुसार ग्रामपंचायती स्थापन झाल्या. त्यानंतर 1 मे 1960 रोजी संयुक्त महाराष्ट्राच्या निर्मिती नंतर वसंतराव नाईक समितीच्या अहवालातून महाराष्ट्र जिल्हापरिषद व पंचायत समिती अधिनियम 1961 हा कायदा अस्तित्वात आला त्यानुसार महाराष्ट्रात 1962 मध्ये पंचायतराज व्यवस्था अस्तित्वात आली. परंतू मराठवाड्यात यापूर्वीच म्हणजेच 1941 च्या कायद्याने ग्रामपंचायतीही स्थापन करण्यात आल्या होत्या. परंतू या ग्रामपंचायतीत लोकप्रतिनिधिक न ठेवता सरकार नियुक्त ठेवण्यात आल्या होत्या. त्यानंतर 1958 मुंबई ग्रामपंचायत अधिनियम तयार झाला आणि त्यात ग्रामपंचायतीची स्थापना, रचना, पदाधिकारी व कर्तव्ये इत्यादीबाबत सविस्तर तरतुदी केल्या.

73व्या घटनादुरुस्तीनुसार पंचायतराज व्यवस्थेत झालेला बदल :–

सन 1993 मध्ये 73वी घटनादुरुस्ती होऊन पंचायतराज व्यवस्थेला घटनात्मक दर्जा मिळाला. पंचायतराज हा विषय राज्यसूचीत असल्याने राज्य विधीमंडळानी ही दुरुस्ती मान्य केली. त्यानूसार महाराष्ट्र सरकारने 1994 मध्ये जिल्हा परिषद आणि पंचायत समिती अधिनियम 1961 आणि मुंबई ग्रामपंचायत अधिनियम 1958 या कायद्यात अनेक महत्वाच्या सुधारणा केल्या. अनुसूचित जाती व जमातीच्या लोकांना लोकसंख्येच्या प्रमाणात पंचायतराज संस्थामध्ये राखीव जागा ठेवण्याची सुरुवातीपासून व्यवस्था होती परंतू या सर्वच प्रवर्गातील स्त्रियांसाठी 33 टक्के राखीव जागा ठेवण्याची तरतुद करण्यात आली. तसेच या पंचायतराजमधील संस्थाच्या निवडणूका घेण्याचे बंधन सरकारवर घालण्यात आले.

50 टक्के महिला आरक्षण :–

1993 मध्ये महिलांना पंचायतराज व्यवस्थेत 30 टक्के आरक्षण मिळत होते. परंतू यापेक्षाही जास्त महिलांचा पंचायतराज व्यवस्थेतील संस्थान असावा यासाठी 112व्या घटनादुरूस्तीनूसार केंद्र सरकारने पंचायतराज व्यवस्थेतील संस्थाच्या निवडणूकीत महिलांना 50 टक्के आरक्षण देण्याचा निर्णय घेतला. राज्य सरकारनेही हे धोरण राबवावे अशा सूचना केंद्र सरकारने सर्व घटकराज्यांना दिल्या. त्या अनुषंगाने तत्कालीन केंद्रिय कृषीमंत्री शरद पवार यांनी राष्ट्रपती काँग्रेस पक्षाच्या मंत्र्याच्या बैठकीत पंचायतराज व्यवस्थेतील संस्थामध्ये महिलांना 50 टक्के आरक्षण लागू करावे अशी मागणी केली व महाराष्ट्र राज्य मंत्रिमंडळात तसा प्रस्ताव आणावा अशी सूचनांनी त्यांनी केली. दरम्यान 8 मार्च 2011 मध्ये महिला दिनाला 100 वर्षे पूर्ण झाली. त्या शतकापूर्तीच्या निमित्ताने जगभरातील महिलांनी विविध कार्यक्रमाचे आयोजन केले होते. या दिवसाच्या अनुषंगाने महिलांचा आत्मविश्वास, त्यांचे स्वातंत्र्य अनुश्वास मिळते. जागतिक महिला दिनाच्या पूर्वसंध्येस म्हणजे 7 मार्च 2011 रोजी मुंबईतील दादरस्थित टिळक भवनात काँग्रेसच्या महिला प्रदेश आघाडीने मेळावा आयजित केला होता. या मेळाव्यात महाराष्ट्राचे मुख्यमंत्री पृथ्वीराज चव्हाण यांनी राज्यातील महिलांना पंचायतराज व्यवस्थेतील संस्थामध्ये 50 टक्के आरक्षणाची घोषणा केली. त्यामुळे 33 टक्के आरक्षणामध्ये 17 टक्के ची वाढ होऊन महिला आरक्षण 50 टक्के झाले. त्याचवेळी मंत्रीमंडळाने त्या विधेयकास मान्यता दिली आणि नंतर राज्याच्या विधीमंडळाच्या अर्थसंकल्पीय अधिवेशनात ते विधेयक मंजूर झाले आणि महाराष्ट्रात पंचायतराज व्यवस्थेतील संस्थामध्ये 50 टक्के महिलांच्या आरक्षणाची व्यवस्था झाली.

या निर्णयामुळे ग्रामपंचायत, पंचायत समिती,जिल्हापरिषद, नगरपालिका आणि महानगरपालिका यांच्या निवडणूकीमध्ये महिलांना 50 टक्के आरक्षण मिळाले. सध्या राज्यात 27609 सरपंच आहेत. या विधेयकामुळे किंवा आरक्षणामुळे 50 टक्के म्हणजेच 13804 महिला सरपंच झाल्या आहेत. या निर्णयामुळे महाराष्ट्रातील पंचायतराज व्यवस्थेचे चित्रच बदलेले आढळून येते.

मराठवाड्याचा विचार केला तर मराठवाड्यातील आठ जिल्ह्यात 3257 महिला सरपंच पदावर विराजमान आहेत. ते प्रवर्गनिहाय विश्लेषण खालीलप्रमाणे स्पष्ट केले आहे.

तक्ता क्र.1
मराठवाड्यातील महिला सरपंचाची प्रवर्गनिहाय स्थिती

अ.क्र.	जिल्ह्याचे नाव	खुला	इतर मागास प्रवर्ग	अनुसूचित जाती	अनुसूचित जमाती	एकूण
1	औरंगाबाद	244	116	48	21	429
2	जालना	230	106	46	10	392
3	परभणी	211	95	37	09	352
4	हिंगोली	149	77	30	28	284
5	नांदेड	257	158	109	61	585
6	बीड	300	138	67	06	511
7	लातूर	197	106	81	10	394
8	उस्मानाबाद	168	84	53	06	311
मराठवाडा		1756	879	471	151	3257

स्रोत :– महाराष्ट्र शासन राजपत्र असाधारण – शग 4 ब, ग्रामविकास मंत्रालय, 23 जूलै 2011,पृ.क्र.3,4

तक्ता क्र. 1 हा मराठवाड्यातील महिला सरपंचाची प्रवर्गनिहाय स्थिती दर्शवितो. त्यानूसार मराठवाड्यात एकूण 3257 महिला सरपंच आहेत. त्यांचा प्रवर्गनिहाय विचार करता खुल्या प्रवर्गात 1756, इतर मागास प्रवर्गात 879, अनुसूचित जातीत 471 आणि अनुसूचित जमातीमध्ये 151 महिला सरपंच सरपंच पदावर विराजमान आहेत.

थोडक्यात या आरक्षणामुळे जगाच्या तुलनेत सर्वप्रथम शरतात राजकिय व सामाजिक क्रांतीची मुहुर्तमेढ रोवली असली तरी आरक्षणाच्या कायदेशीर बंधनामुळे महिला निवडून येतात सरपंच पदावर विराजमानही होतात परंतू त्यांच्या नेतृत्वाचे व लोकप्रतिनिधीत्वाचे संस्थीभवन होतांना दिसत नाही तशी पुरूषी मानसिकता आणि फिरत्या क्रमाने राखीव जागा अशा कुचकामी यंत्रणेमुळे एकदा निवडूण आलेली महिला पुन्हा राजकारणात वा सार्वजनिक जीवनात स्थिरावतांना दिसत नाही. पंचायतराजमधील आरक्षणाच्या तरतुदीमुळे स्थानिक शासनात व सार्वजनिक व्यवहारात महिलांची उपस्थिती वाढली आहे परंतू प्रभाव वाढलेला दिसत नाही.

'संदर्भ ग्रंथ'

1.पुरणमल : पंचायतराज एवं दलित नेतृत्व, अविष्कार पब्लिशर्स, जयपूर.
2.जाधव, शिरापूरकर : शरतीय राजकीय व्यवस्थेचा आकृतीबंध, खंड –1, युनिक ॲकडमी, पुणे 2011.
3.आंबेडकर भिमराव रामजी : हिंदू स्त्रियांची उन्नती आणि अवनती (अनु पगारे तुलसी)
4.पाटील व्ही.बी. : महाराष्ट्रातील पंचायतराज, के.सागर पब्लिकेशन, पुणे 2004.
5.दैनिक दिव्यमराठी : लेख 30 जूलै 2011.

Publish Research Article
International Level Multidisciplinary Research Journal
For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper,Summary of Research Project,Theses,Books and Book Review for publication,you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed,India

- International Scientific Journal Consortium
- OPEN J-GATE

Associated and Indexed,USA

- EBSCO
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Databse
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database
- Directory Of Research Journal Indexing

Golden Research Thoughts
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005,Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.aygrt.isrj.net